

בידי מי ומתי הושמדו יערות אלון התבור בשרון הדרומי?

רנה קרשון

מאז פירסום עבודת המופת של איג (Eig, 1933) מקובלת הדעה שהשרון היה מכוסה יערות של אלון התבור עד לתחילת המאה העשרים. זכרו של היער בשרון הדרומי מופיע בשמות של ישובים ערביים אחדים שהוקמו באיזור בתקופת המנדט הבריטי כמו גבאת אל אבבישה, גבאת ג'יוס, גבאת מיסקה, גבאת כפר סור, גבאת אל טייביה אל קבליה, גבאת אל טייבה שמאליה, כשהשם "גבאת" פירושו יער או חורש. גם האתרים ראס אל מלול (מצפון-מערב לבית-לד), שיך בלוטה ותל אל מלול (מצפון לירקון) מציינים את נוכחות אלון התבור באיזור (בלוט ומלול פירושים אלון נשיר). גם כיום מצויים בשרון הדרומי הרבה עצים בגילים ובגדלים שונים, בודדים ובקבוצות בשטחים שאינם מעובדים לחקלאות. אלה התפתחו בעקבות הפסקת הרעיה והכרייתה באיזור. הריכוזים העיקריים הם בכפר יונה, אילנות, קדימה ואבן יהודה, תל צור, כפר סבא, רמות השבים ורעננה. [ראה צילום בשער קדמי פנימי]

ההנחה היתה שיערות אלון התבור הנזכרים במקורות היסטוריים והמופיעים גם במפות הסקר של ארץ-ישראל המערבית (קונדר וקיטשנר, 1880) נכרתו בזמן מלחמת העולם הראשונה על ידי צבאות התורכים כדי לספק אדנים ועצי הסקה להרחבת הרשת של הרכבת הצבאית. בדיקה ביקורתית מחודשת של המקורות ההיסטוריים מעמידה בספק הן את נכונותה של הנחה זו לגבי השרון הדרומי והן את גבולות היער כפי שמופיעים במפת הסקר של ארץ-ישראל של קונדר וקיטשנר.

* ד"ר רנה קרשון הוא חוקר במחלקה לחקר היער של מינהל המחקר החקלאי באילנות. הרשימה היא עיבוד של מאמר שהופיע ב"ליערן": כרך 32, 1982.

כל המקורות הללו שיוזכרו להלן מאשרים את קיומו ההיסטורי של יער אלון תבור או שרידיו בשרון הדרומי ויתכן שאף מדרום לירקון.

העדויות הקדומות ביותר הן מתקופת הצלבנים. לפי סמית (1966) כינו הצלבנים את יער אלון התבור בשרון הדרומי בשם "יער עסור". שטחו המשוער מופה ע"י כרמון (1961).

מתקופת שהותו של צבא נפוליון בארץ ב-1799 ישנן כמה עדויות המתייחסות לקיומו של "יער מסקי" (ליד רמת הכובש). מפת ז'קוטין, גליון 44 מציינת יער צפון מדרום וממערב למסקי עד למזרחה של סידנא עלי ועד לקו הרוחב של אזבת (שייך בלוטה - כיום בתוך רמתיים). כנראה שרוב השטח המיוער היה בסביבות כפר סבא ורמתיים. בגליון 45 מצויינים עצים פזורים מזרחית ודרום מזרחית לאוס חלד (נתניה) וארסוף (תל ארשף).

אירועים חשובים בקורות היערות של השרון הדרומי קרו החל בשנות ה-30 של המאה הקודמת. איברהים פחה כרת שטחי יער גדולים כדי לספק למושל המצרי עץ הסקה וחומר לבניית אניות (כרמון, 1961). בד בבד החלה באיזור התיישבות חדשה וקמו בו הכפרים הבאים: ביר-עדס (כיום אלישמע), כפר סבא, טבסור (רעננה) ומוחאור (בית ליד) (כרמון, 1960). אולם ריטר (1852) בהתייחסו למסעות אלי סמית ב-1843 עדיין מתאר את הדרך בין ראש העין לכפר סבא כשרשרת של גבעות נמוכות מיוערות. עם זאת, יש להניח שבקרבת הכפרים החדשים פחתו מאוד העצים.

מפת סקר ארץ-ישראל של קונדר וקיטשנר מ-1880 סיפקה את הנתונים העיקריים לשיחזור תפוצת אלון התבור כפי שנעשתה על ידי איג. בגליון 10 מתואר יער אלונים המשתרע מראס אל מלול, צפונית-מערבית לבית-ליד, עד למבואות כפר סבא ומעבר לטבסור. בגליון 13 הגובל בגליון 10 כלפי דרום, מצויינים סימני יער באיזור שבין מילביס (פ"ת) ליהודיה, וכן בין הירקון לקצה הצפוני של המפה, בסביבות רמתיים, ליד שייך בלוטה ותל אל-מלול. "סימני יער" אלה הם בעיקרם גדמים.

ההבדלים באופי של יערות אלון התבור בין שתי מפות אלה (יערות קיימים לכאורה בגליון 10, גדמים בגליון 13) קבעו מעין גבול ליערות. אך לאור העובדה ששתי מפות אלה צוירו בידי צוותים שונים של שרטטים (מלינגס ווילסון - גליון 10, מאול ווילסון - גליון 13), מתקבל על הדעת שההבדל בין שתי המפות הוא רק בסימון שונה שנקטו בו המשרטטים, ולמעשה אין הבדל באופי היער בין שתי המפות.

לפי רשימותיו של קונדר ב-1874 ניתן אולי להסיק שבכל השרון הדרומי כבר היה יער אלון התבור בתקופה זו במצב של גדמים. הוא כותב: "העצים כבר אינם נראים

כעצי יער אלון גדולים, גדמיהם מכסים את גבעות החול בין אום חליד ליפו".
יער עסור מתואר (1875) כ"המשך נוף דמוי פארק כשקבוצות האלון מהוות נקודות
על המישור הגלובי של החולות".

במקום אחר (1876) הוא מתייחס לאותו יער כ"שטח פתוח שבו מפוזרים די בצפיפות
עצי אלון בגודל בינוני ודרומית משם יער השרון מיוצג על-ידי גדמים צפופים
המצמיחים הרבה חליפין" ובעוד מקום: "ליד יפו מצויים שיחי אלון נמוכים
הצומחים משרשי (גדמי) יער שכיום כולו כרות ומזרחית מהמחנה שלנו מצוי יער
פתוח עם חורבות של אום-סור" (צור משה) (קונדר, 1878). בתקופה מאוחרת יותר,
למשל לפי מפת שימוש הקרקעות בשרון הדרומי ל-1910 של כרמון (1970), לא
מופיעות חורשות אלון, למרות שברשימות מצויין ש"בחלקים מסויימים בשרון נשארו
שרידי יערות אלון". דלמן ב-1914 בסיירו ערב מלחמת העולם הראשונה בין קלקיליה
לטול-כרם ולאורך דיונות החוף מציין שהשפלה המרכזית היא ללא עצים. מכאן שכנראה
עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה היה כבר רובו של השרון הדרומי ריק מיערות אלונים!
לפיכך אין לייחס את השמדת יער זה דווקא לתורכים. מאידך, אין ספק שפעולות
הצבא התורכי במלחמת העולם הראשונה אחראיות להשמדת היער באיזור פרדס חנה -
כרכור. התורכים בנו מסילת ברזל מטול-כרם עד קניר (ליד רגבים) בגבעות מנשה,
עם מסילה צדדית לחדרה, להוצאת עצים. יער זה עדיין מתואר אצל דלמן (1909)
כ"יער פארק יפה". גם איג מצטט תיאור של אותו יער מפי כושי זקן. לאחר המלחמה
מתאונן/דלמן (1922-1923) ש"האלונים הנשירים היפים, שבשנת 1909 היוו יער
פארק, חסרים, ובקושי ניתן לראות שני עצים".

מכאן שאכן התורכים היו אחראים להשמדת יער אלוני התבור בשרון הצפוני ליד
כרכור. לעומת זאת יש לפסול את הדעה המקובלת כאילו שבמלחמת העולם הראשונה כרת
הצבא התורכי את יערות אלוני התבור גם בשרון הדרומי. השמדת היער באיזור שבין
בית-ליד וכפר סבא - רמתיים החלה כנראה עוד בשנות השלושים של המאה הקודמת
חתת שלטון מצרים עם התחלת ההתיישבות הערבית בדרום השרון.

רשימת הספרות המלאה מצויה במאמר שהתפרסם ב"ליערן".